

Vendelin KARAČIĆ

ULOGA FRANJEVAČKIH SAMOSTANA BiH U NJEGOVANJU I PROMICANJU LIKOVNE KULTURE I UMJETNOSTI

Crkva je prijateljica lijepih umjetnosti jer “one se svojom naravi odnose na beskrajnu Božju ljepotu”, posebice u bogoslužju kad se ide za tim da “pridonesu kako bi se ljudska srca pobožno obraćala k Bogu”.¹ Zato su i prosjački redovi - kolikogod da su se držali skromnosti i zavjeta siromaštva - posvuda u svijetu, pa tako i u Bosni i Hercegovini, nještovali lijepe umjetnosti. Dapače, dvije izvorno franjevačke pobožnosti unijele su u redovit crkveni inventar četrnaest uprizorenja postaja križnog puta i kipove božićnih jaslica.

Premalo je povijesnih dokumenata o bosanskohercegovačkim franjevcima koji se izravno odnose na likovnu kulturu i umjetnost. A da se barem donekle iscrpno odgovori na zadanu temu, poglavito kad se radi o dalekoj prošlosti, poslužiti će nam uz pisane podatke same činjenice o postojanju franjevačkih samostana. Naime, samostani su uvijek bili i ostali žarišta crkvenog i kulturnog života, što podrazumijeva da se u njima nještovalo i promicala i likovna umjetnost u najmanju ruku u mjeri koja se podrazumijevala ili nametala kao prijeko potrebna u samostanskom životu i u ostvarenju redovničkog poslanja.

Nije lako odrediti načine i stupanj nještovanja i promicanja likovne kulture u franjevačkim samostanima ni u današnje vrijeme. Prva je prepreka nemogućnost dostatna uvida u činjenično stanje zbog množine umjetničkog blaga, potom nepotpuna evidentiranost kao i nedostatak stručne i sustavne obrade. Stoga će ovaj prikaz biti neizbježno manjkav i s obzirom na prošlost i na sadašnjost.

¹ II. vatikanski sabor, *Konstitucija “Sacrosanctum Concilium”*, br. 122.

Franjevačka nazočnost u BiH od vremena narodnih vladara do danas

Prema pisanim izvorima, prvi je franjevac došao u Banovinu Bosnu kao papinski izaslanik god. 1248.² U ulozi misionara franjevci dolaze u Bosnu u proljeće 1291.³ Uživali su zaštitu i potporu katoličkih vlastelina i vladara te, nastupajući blago, dobro su napredovali, tako da je god. 1340. osnovana Bosanska vikarija.⁴ Te iste godine prvi franjevački samostan u Bosni dao je sagraditi ban Stjepan Kotromanić u Milima kod Visokog, posvećen sv. Nikoli Putniku, a do god. 1349. podignuto ih je još jedanaest. Posljednjih godina Bosanskog Kraljevstva bilo ih je više od trideset,⁵ iako su Turci - provaljujući u bosansku državu - srušili 16 franjevačkih kuća do god. 1437.⁶ Ovako velik broj samostana i franjevačkih kuća pretpostavlja barem isto toliko, pa i više, crkava i kapela. Svaka je od njih morala imati najnužnija pomagala za bogoslužje, počevši od crkvenog ruha, posuđa i knjiga do raspela i, zašto da ne, pokoje sakralne slike. K tome, nadarbine plemića i kraljevske kuće za crkve zasigurno nisu bile rijetkost. I bez obzira na vjerojatnu skromnost većine spomenutih građevina i njihove opreme sukladno duhu Reda i društvenim prilikama, u ono je doba sve to zajedno pružalo značajan likovni ugođaj, poglavito zato što su pripadnici Crkve bosanske zazirali od slika i nisu imali sakralnih građevina.

Najveće nedaće po bosanskohercegovačke franjevce nastupile su pedesetak godina nakon pada pod Turke. Godine 1524. srušeni su samostani u Visokom, Fojnici, Kraljevoj Sutjesci, Kreševu i Konjicu i sve crkve sagrađene nakon "feta" (osvojenja). U 18. st. u BiH je bilo svega pet crkava⁷ i nekoliko crkvice uz Popovo polje.⁸ Svi preostali samostani u Hercegovini srušeni su god. 1563. nakon čega su protekle pune 283 godine do gradnje samostana na Širokom Brijegu. Tri obnovljena i najdugovječnija samostana u Bosni: Fojnica, Kreševo i Kraljeva Sutjeska plaćali su namet (džulus) vezirima kad bi došli u Bosnu, ali i svake godine (unatoč i sultanovim fermanima!). Godišnje su morali davati iznos od oko 350 dukata, što je,

² D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968., str. 39.

³ Isto, str. 40.

⁴ Isto, str. 50-51.

⁵ D. Mandić, *Etnička povijest BiH*, Rim 1967., str. 74-75.; I. Gavran, *Sputnici bosanske povijesti*, Sarajevo 1990., str. 30.

⁶ D. Mandić, nav. dj., str. 75.; B. Pandžić, *Bosna Argentina*, Koeln, Weimar, Wien 1995., str.39.

⁷ I. Gavran, *Putovi i putokazi II*, Livno, (?), str. 227.

⁸ I danas postoje crkve iz ranijeg vremena: sv. Mitra u Ravnome, sv. Roka u Trebinji, sv. Ane u Gracu blizu Neuma i kapela u Rupnom Dolu.

počevši od sredine 17. st., potrajalo oko dva stoljeća.⁹ Ali i u tako teškim uvjetima franjevci nisu odustajali od svoga duhovnog pa ni kulturnog poslanja, o čemu svjedoče sačuvane umjetnine i podaci iz tog vremena, što ćemo dijelom navesti u daljnjem izlaganju.

Na izmaku turske vladavine opće prilike su se znatno popravile. Austro-ugarskom okupacijom, potom i aneksijom, otvorene su nove mogućnosti za bolju organizaciju crkvenog života, ali Bečki dvor nije bio sklon franjevcima. Pod izlikom da franjevci - kojima je povijest tobože namijenila ulogu plemenskih vođa i misionarskog djelovanja - nisu dorasli novim društveno-političkim prilikama namijenio im je sporednu ulogu, u čemu je, u dobroj mjeri, i uspio diplomatskim sredstvima, te obilato podupirući svjetovni kler koji je snažno stupio na pozornicu zbivanja uvođenjem takozvane redovite crkvene hijerarhije god. 1881.¹⁰ Nakon te godine franjevci su zapali u zbuñjenost i nesnalaženje te su grčevito branili svoje pravo na pastorizaciju, pa i pravo na opstanak.¹¹ Za ilustraciju: Osim što se u borbama za župe sekulariziralo četrdesetak franjevac a i što su nastupile velike duhovne štete, "sav novac koji se vani skupljao na račun siromašnih bosanskih katolika i slao nadbiskupu - što se njih, franjevac a, tiče, kao da u Bosnu i nije dolazio. U tom pogledu oni su sada bili u daleko lošijem položaju nego u tursko vrijeme. Tada su dobivali i iz Francuske i iz Njemačke potpore za gradnju crkava i nabavku crkvenog ruha, a sad je sve to 'presušilo'».¹²

U ovom četrdesetogodišnjem razdoblju franjevci su se isključivo oslanjali na pomoć svoga puka. Ipak su u Bosni izgradili šest novih samostana, devet samostanskih i 54 župne crkve (od kojih je biskupskog prava bilo 26 i njihovu je gradnju pomagala državna vlast!)¹³ a u Hercegovini je sagrađen samostan u Mostaru, velebna crkva na Širokom Brijegu te, najmanje, trinaest župnih crkava.¹⁴ Dakako, oprema novih crkava bila je na tragu umjetničke ljepote akoli ne i prava umjetnička vrijednost.

Nepovjerenje prema franjevcima imale su i obje Jugoslavije. Razlozi za takav odnos, uz sraslost puka i franjevac a, mogu se svesti na samo jedan: Vlast i državotvornost bili su namijenjeni samo jednom (najbrojnijem) narodu. U prvoj Jugoslaviji protežirano je pravoslavlje, a u drugoj svaki vjernik, posebice svećenik i redovnik, smatran je ideološkim i narodnim neprijateljem. K tome, siromaštvo puka i teški životni uvjeti franjevcima su,

⁹ I. Gavran, *Plati jer vjeruješ*, u: *Svjetlo riječi*, god. XVII., br. 200., str. 34 i 35.

¹⁰ *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar 1977., str. 14.

¹¹ M. Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, str. 255.

¹² I. Gavran, *Lucerna lucens*, Visoko 1978., str. 41 i 66.

¹³ I. Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Sarajevo 1990., str. 122.

kao i u daljnjoj prošlosti, namijenili više ulogu supatnika i suputnika negoli protagonista umjetničkih vrijednosti.

Za stare Jugoslavije ipak su podignute neke značajne zgrade: Franjevački konvikt u Visokom, Franjevačka teologija u Sarajevu, samostan i crkva sv. Ante u Beogradu, samostani na Petrićevcu i Plehanu, nesuđeni samostan u Zenici, dograđeni su samostani na Šćitu i u Fojnici, sagrađena je zavjetna crkva Gospe Olovske i nekoliko župnih crkava.¹⁵ Na Širokom Brijegu podignute su zgrade Franjevačke gimnazije i Konvikta, u Tomislavgradu crkva u spomen 1000. obljetnice krunidbe kralja Tomislava i samostan, nesuđeni samostan na Čitluku, župna crkva u Grudama te još pet župnih crkava koje i danas opslužuju fratri.¹⁶ A još toliko ih je, po prilici, bilo započeto i od gradnje se, zbog neimaštine, moralo odustati.

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u kojem su stradale mnoge zgrade i umjetnine a još više sami redovnici, ništa se nije smjelo ni moglo graditi a malo što popraviti. Sve do šezdesetih godina Crkva je demonstrativno progonjena i bila je osuđena na šutnju. Prva crkva podignuta je god. 1958. u Veljacima kod Ljubuškog. Poslije šezdesetih pa do početka Domovinskog rata i u Bosni, a posebno u Hercegovini podignuto je na desetine župnih i podružnih crkava te četiri samostanske (u Kreševu, na Petrićevcu, u Tuzli, na Humcu). Na žalost, kojiput se gradnji i opremanju pristupalo nepromišljeno, ali su nerijetko postignuća, posebno glede opremanja novih i starih crkava umjetninama, bila uspješna. Naime, "pojavilo se snažno i zauzeto nastojanje da se crkve opreme na dostojan način, ne više jeftinim oponašanjima, rađenim po kalupu ili klišeju, nego umjetničkim originalnim djelima i to u tolikom broju da iznenađuje i domaćeg i stranog promatrača. Rade se kipovi i reljefi u kamenu, drvetu i metalu, vitraji, freske, pomične slike na platnu, mozaici. Golem je broj graditelja i umjetnika bio uposlen da se ostvari začudno bogatstvo ovog poslijeratnog stvaranja: Omahen, Valentinčić, Kvaternik, Ugljen, Štraus, Kršinić, Starčević, Grgić, Lj. Lah, Bošnjak, Marinović, M. Ujević, Poljan, Dulčić, Bifel, Šohaj, Kregar, Seder, Jakić, Čurić - da navedemo samo neke."¹⁷ Bosna je u namicanju umjetnina i vremenski i kolikoćom prednjačila, ali je i Hercegovina doskora krenula njezinim putem. Ni u jednom drugom dijelu Crkve u Hrvata nije postojao među klerom toliki zanos za sakralnom umjetnošću kao u dvjema franjevačkim provincijama u BiH. Zasluge pripadaju mnogima:

¹⁴ *Šematizam Franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini*, Mostar 1967.

¹⁵ I. Gavran, nav. dj., str. 130.

¹⁶ *Šematizam Franjevačke provincije Marijina uznesenja u Hercegovini*, Mostar 1964.

¹⁷ I. Gavran, nav. dj., str. 144-145.

protagonistima i onima koji su ih slijedili, ponajvećma dr. fra Ignaciju Gavranu, profesoru na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom i na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, te dr. fra Vjeki Boži Jarku, također profesoru na istoj teologiji.

Tragom pisanih dokumenata

U Dubrovačkom arhivu i u arhivima drugih dalmatinskih gradova sačuvani su neki pisani podaci o radu priobalnih graditelja i klesara u BiH, kao i podosta imena mladića koji su išli učiti zlatarsko, klesarsko pa i slikarsko umijeće u radionice dubrovačkih, splitskih i zadarskih majstora. Sačuvale su se također neke isprave koje govore o narudžbi zidarskih i klesarskih radova, o izradbi slika, kao i o darivanju predmeta umjetničkog obrta bosanskohercegovačkih vlastelina ustanovama i pojedincima u Dalmaciji. Razmjena je bila živa do pada pod Turke - jer je Bosna imala rudnike srebra, a postojala je također potražnja umjetnina - ali i nakon pada veze nisu prekinute. Tako je Dubrovačka Republika obećala Vladislavu, sinu hercega Stjepana, poslati Jurja Dalmatinca god.1452., ali se ne zna što je taj veliki graditelj i kipar uradio. Većina se dokumenata koji govore o kulturnoj razmjeni odnosi na svjetovne ustanove i pojedince. Neće nam, stoga, biti teško nabrojiti podatke koji se odnose na franjevce.

Graditeljstvo

Zastupnici franjevačkog samostana u Srebrenici u svibnju 1453. sklopili su ugovor s trojicom dubrovačkih klesara da dođu sagraditi vapnenicu zatim “crkvu i ostalo što im naredi tamošnji upravitelj samostana i ostali redovnici”. Istom je samostanu god. 1485. Radić Obradović sagradio “manju nadsođenu samostansku crkvu posvećenu Bogorodici”. God. 1504. obvezali su se trojica dubrovačkih klesara doći s alatom kojim mogu načiniti “posebno izrađene dijelove”. Oni su vjerojatno u Srebrenicu donijeli cvjetnu gotiku.¹⁸

Šibenski kipar Ivan Hrelčić, učenik Jurja Dalmatinca, god. 1462. sklopio je ugovor s franjevačkim samostanom i crkvom sv. Marije u Vranduku da će doći za njih raditi tri mjeseca. Vjerojatno je i taj majstor, radeći građevinske ukrase, prenio u Bosnu motive cvjetne gotike.¹⁹

¹⁸ C. Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”*, Zenica 1973., str. 151 - 152.

¹⁹ Isto, str. 158.

Rezbarstvo

Mletački rezbar Nikola, koji je boravio u Dubrovniku, obvezao se god. 1341. Da će četiri godine raditi na dvoru Stjepana II. Kotromanića, iz čega se može pretpostaviti da su dubrovački rezbari radili za crkve u BiH. U veljači 1493. zastupnik Franjevačkog samostana Fojnica, dubrovački vlastelin Andrija Sorkočević, sklopio je ugovor s rezbarom Petrom Radojkovićem da će u Fojnici izraditi kor i ostale potrebne radove u tijeku godine dana.²⁰ Raskošno opremljene palače bosanskohercegovačkih velmoža u Dubrovniku, kao i nemalen broj mladića iz BiH koji su dolazili u dalmatinske gradove učiti slikarstvo i drvodjelstvo te u njima i ostajali kao vrsni majstori upućuju na zaključak da umjetničke rezbarije u BiH - pa ni u franjevačkim crkvama i kućama - nisu morale biti rijetkost.

Zlatarstvo

Matko Benvenutov, zlatar koji je iz Bosne došao na obuku u Dubrovnik, vjerojatno je kovao za bosanske velikaše i Crkvu umjetnine u romaničko-gotičkom stilu.²¹

“Vlastelin Andrija Franov Sorkočević i brijač Mihoč Radivojević, zastupnici samostana u Kreševu, naručili su u lipnju 1493. godine kod vrsnog dubrovačkog zlatara Ivana Progonovića pozlaćeni srebrni križ, koji je imao skovati po njihovu ukusu. Vjerojatno je bio iskićen reljefnim svetačkim likovima kao onaj koji je iskovao korčulanskoj bratovštini Svih svetih.”²²

Pavao iz Rovinja - koji je pohodio franjevačke samostane - zapisao je 1640. da je sakristija fojničke crkve bogata srebrninom i crkvenom odjećom. “Toliko ima kaleža da ih nisam mario ni prebrojiti”, kaže on. Ondje je vjerojatno zatekao starije umjetnine romaničkog, gotičkog i renesansnog stila. Dapače, neki su kaleži s filigranskim ukrasima, koji oponašaju gotičke oblike, sačuvani do danas. U Kraljevoj Sutjesci čuva se svijećnjak sa žigom dubrovačkog zlatara - s glavom sv. Vlaha i slovima MG i s natpisom: FR. GREGORIUS. DE. VARESS. RUSPEN VICUS. APLICUS. BOSNAE. Isti ovaj fra Grgo Ilić dobio je jednu sliku za sutješki samostan 1775. koju Grga Gamulin pripisuje mletačkom slikaru Francescu Gvardi.²³

²⁰ C. Fisković, *Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima*, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LII, Split 1949, str. 213, u: C. Fisković, nav. dj., str. 185.

²¹ Isto, str. 168. s bilješkom.

²² Isto, str. 172-173.

²³ Isto, str. 173-174.

U Bosnu i Hercegovinu su se uvozili barokni mjedeni svijećnjaci iz dalmatinskih gradova i Mletaka, koji potječu iz 17. i 18. stoljeća. Svijećnjake u barokno-rokoko stilu izrađivali su i bosanski majstori od srebra i mjedi. Ističu se oni srebrni zlatara Grge Šimića u Varešu i Ivana Duića u Kreševu.²⁴

Crkvena zvona

U BiH nalazimo umjetnički ukrašena crkvena zvona. Na Bobovcu su otkopana tri iz 15. stoljeća. Također je sačuvano zvono iz 1633. na sahat-kuli u Pruscu (s likom raspetog Krista, likom sv. Nikole i još neke svete). Dubrovačka je vlada dopustila god. 1442. da se za hercega Stjepana izliju dva crkvena zvona.²⁵ Prisetimo se da je ime grada Zvornika nastalo od riječi “zvonik” (što pretpostavlja i zvona) kao i podatka iz god. 1640. o trošnom satu na zvoniku Franjevačkog samostana Srebrenica,²⁶ iz čega je bjelodano da su spomenute, ali i ostale franjevačke crkve imale zvona koja su, kao i sva crkvena velika zvona na sebi imala ukrase pa i svetačke likove. Pavao Anđelić pronađena zvona na Bobovcu, kao i fragmente fresaka i vitražnog stakla, dovodi u vezu s djelovanjem franjevaca.²⁷

Slikarstvo

Bosanska franjevačka vikarija naručila je god. 1459. od dubrovačkog slikara Lovre Dobričevića dva velika poliptiha sa svetačkim likovima za svoje crkve preko svog vikara fra Filipa Dubrovčanina. Naručeni su ujedno izrezbareni i pozlaćeni okviri. Već iduće godine ugovoreni je posao dovršen. Franjevcima su se naručeni radovi svidjeli te su oni odmah naručili i treći poliptih koji je Dobričević dovršio 1462.²⁸

Dubrovački su slikari, bilo po narudžbama bilo prateći sugrađane trgovce i njihove kolonije po BiH, u 15. i 16. st. naslikali dosta slika po crkvama, a možda su iluminirali i crkvene rukopisne knjige. /Vjerojatno su dalmatinski minijaturisti iluminirali Hrvojev misal i Hvalov zbornik (1404.). Osim toga, dalmatinski su slikari u 15. i 16. stoljeću primili više učenika-pomoćnika iz BiH.²⁹/

²⁴ Isto, str. 176-177.

²⁵ Isto, str. 178.

²⁶ Isto, str. 179. s bilješkom.

²⁷ P. Anđelić, *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni*, u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica 1973., str. 205.

²⁸ J. Tadić, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-XVI v.*, I, Beograd 1952., str. 66., prema: Cvito Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 1973., str. 182.

²⁹ C. Fisković, isto., str. 183.

Ljetopis kreševskog samostana bilježi kako je fra Martin Nikolić god. 1771. iz Splita u Kreševo na pet konja dopremio razne poklone za crkvu, među kojima i dvije slike: *Raspeće Kristovo* i *Sveci Franjevačkog reda*³⁰ što ih je nabavio u Mlecima.

Tragom arheoloških nalaza

Arheološka istraživanja porušenih crkava u Bosni, o čemu smo već iznijeli neke podatke, potvrđuju da su u nekima od njih postojale freske i vitraji, a u kamenoj plastici rađeni su različiti ukrasi pa i figuralne predstave.³¹ U ostacima franjevačke crkve sv. Marije u Jajcu, uz toranj sv. Luke, nađen je ulomak kipa koji prikazuje ruku s kaležom, što nedvojbeno svjedoči o prisutnosti pune plastike. K tome, analizom nalaza utvrđeno je da je u Jajcu postojalo više klesarskih radionica, od kojih su dvije nesumnjivo domaće.³²

Franjevci su se potvrdili i kao istražitelji, skupljači i čuvari arheološke baštine općenito, poglavito ostataka crkava iz kasnoantičkog razdoblja i srednjovjekovlja. Razumljivo je da je bilo nesnalaženja pa i promašaja u tome poslu, ali je nedvojbeno da su oni kao arheolozi amateri puno dobra učinili, čime su spasili i dio likovne baštine.

Sačuvano umjetničko blago

Tri stara franjevačka samostana u Bosni, Kraljeva Sutjeska, Fojnica i Kreševo, namaknuli su i, unatoč nedaćama, uspjeli sačuvati razmjerno velik broj značajnih umjetničkih likovnih djela. Najstarija sačuvana slika potječe iz 15. stoljeća: Poklonstvo kraljeva - Krist pada pod križem, koja je vlasništvo sutješskog samostana. Sjevernjačkog je podrijetla, s elementima flamanskog slikarstva. Napomenimo i to da su samostani posudili J. J. Strossmayeru 1871. više vrijednih umjetnina dok Bosna opet "svoja postane". Strossmayer je zadržao najvrjednije, i to pet srednjovjekovnih slika iz Kraljeve Sutjeske te portret na dasci kralja Stjepana Tomaša.³³

³⁰ Usp. Blago franjevačkih samostana BiH, Sarajevo 1988., str. 23. s bilješkom.

³¹ P. Anđelić, *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni*, u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i srednjoevropska kultura"*, Zenica 1973., str. 204. i sl.

³² P. Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, u: *Kulturna istorija BiH*, Sarajevo, 1966., str. 462. i 463.

³³ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I., str. 249; S. Tihčić, u: *Stari franjevački samostani BiH*, Travnik, 1984. (skupina autora), str. 14; 21 i 31; S. Rakić, *Slikarstvo i skulptura*, u: *Blago franjevačkih samostana BiH* (dopunjeno izdanje), Sarajevo 1988. str. 19. i 68.

Tri najvrjednije zbirke kasnorenesansnog i baroknog slikarstva (16.-17. st.) posjeduju isti samostani. Najstariji sačuvani kip ima Samostan Kreševo: *kip sv. Kate* iz 15./16. stoljeća.³⁴ I u ostalim samostanima nalaze se vrijedni radovi starih majstora. Ovdje ćemo navesti dosad nespomenute iz 16. stoljeća: *Sveta obitelj*, venecijanski majstor, (Plehan), *Raspeće Kristovo*, S. Dragojlović 1597. (K. Sutjeska), *Marija s Kristom* ili *Krunidba* (Š. Brijeg) i *Nepoznata svetica*, kip, 16./17. st. (Visoko). Slike nastale u 17. stoljeću i nisu rijetkost. Spomenimo najznačajnije: *Rođenje Kristovo – Navještenje – Ulazak u Jeruzalem*, triptih, *Bergriješno začće*, S. Dragojlović 1621., *Glava Kristova*, *Sv. Ivan Krstitelj*, *Sv. Barbara*, *Sv. Katarina*, *Krštenje Kristovo* (K. Sutjeska); *Sv. Petar* (Guča Gora); *Pieta* (Visoko); *Sv. Jeronim* te *Krunidba Marijina* – dar fra Mate Konjičanina iz 1708., *Posljednja večera*, *Madona s Kristom*, *Posljednji sud*, *Madona s Kristom* (Kreševo), *Madona s Kristom i Ivanom* (Petrićevac), *Madona s Djetetom* (Gorica, Livno), *Sv. Franjo u zanosu*, *Marija*, *Marija pri molitvi*, *Krist svezladar*, *Veronikin rubac* (Široki Brijeg), *Sv. obitelj* (Jajce), *Kristov monogram nad isusovačkim svecima* (Mostar), dijelovi *baroknog oltara s Hermom*, *Zlatni oltar*, *Oltar sv. Barbare* (Humac).³⁵ Dakako, iz 18. i 19. stoljeća umjetnina je znatno više.

Osim slika i kipova samostani posjeduju vrijedne umjetnički oblikovane metalne predmete i crkveno ruho, gdje su svoja umijeća iskazali strani i domaći zlatari i vezilje. Radi boljeg uvida, uglavnom ćemo navesti predmete iz 15. stoljeća. Crkva u Olovu ima *kadionicu*, *Kreševo kalež*, *pacifikal i kadionicu*, *Kraljeva Sutjeska više kaleža* (jedan iz god. 1416.) i *kotlić*, *Fojnica zdjelu*, *Livno zvono*, *Jajce kalež*. Iz istog vremena sačuvana su samo dva tekstilna predmeta – *kazula* u *Kraljevoj Sutjesci* i orijentalni *plašt* što ga je, prema predaji, fra Anđelu Zvizdoviću darovao sultan Mehmed Fatih 1463.³⁶ A što se više bližimo novijem vremenu, time porasta i broj umjetničkih predmeta u samostanskim riznicama.

Gotovo je suviše napominjati da franjevački samostani, rezidencije te župne kuće i crkve posjeduju velik broj djela suvremene umjetnosti. Dapače, bez bojazni od pretjerivanja može se reći da Crkva u Hrvata ima najveće protagoniste likovne umjetnosti u bosanskim i hercegovačkim franjevcima ovih nekoliko posljednjih desetljeća dvadesetoga stoljeća.

Velika izložba *Blago franjevačkih samostana BiH*, koja je održana u Sarajevu u proljeće 1988. a potkraj godine prenesena u MGC - Muzejski

³⁴ Usp. *Stari franjevački samostani BiH*, Sarajevo 1984.

³⁵ Usp. *Franjevci BiH na raskršću kultura i civilizacija* (katalog) Zagreb 1988.; *Franjevačka galerija Široki Brijeg* (katalog), Široki Brijeg 1990.

³⁶ Usp. *Blago franjevačkih samostana BiH* (katalog), Sarajevo 1988.

prostor u Zagrebu (današnji Klovićevi dvori) pod naslovom Franjevci BiH na raskršću kultura i civilizacija predstavile su kulturnoj javnosti doista velike umjetničke vrijednosti koje su u posjedu bosansko-hercegovačkih franjevaca. Dakako, tome kulturnom “događaju desetljeća”, kako ga je prepoznala onodobna javnost, prethodilo je ono važnije od samih izložaba: Pobuđen je interes i odgovorniji odnos i kod franjevaca i kod društvenopolitičkih ustanova za prepoznavanje, zaštitu i izlaganje umjetnina. Pionirski i istraživački radovi fra Krune Misila,³⁷ Đoke Mazalića i Smaila Tihica³⁸, ali i onih koji su im prethodili, dobili su svoj nastavak u temeljitu proučavanju, kategorizaciji, restauriranju, opremanju i prezentiranju dotad (silom prilika) donekle zanemarenih i zbog ideoloških razloga zaobilaženih umjetnina.³⁹

Opsežni katalogi spomenutih izložaba, s uvodnim tekstovima i stručnim osvrtima iz pera Edine Rešidović (prigodna riječ), Ljube Jandrića (opći uvod), Svetlane Rakić (Slikarstvo i skulptura), Đure Baslera (Metal i, kao druga zasebna jedinica, Kameni spomenici), Jelene Ivoš (Tekstil), Matka Kovačevića (Arhivska građa), Vjekoslave Hunski (Knjižno blago), kojima valja dodati prigodni osvrt Krune Prijatelja (Uz izložbu Blago franjevačkih samostana BiH u Zagrebu) i povijesni osvrt fra Marka Oršolića (Sedamstoljetno djelovanje franjevaca u BiH) pružili su dobar uvid u blago franjevačkih samostana i potaknuli su nove projekte i ostvaraje. Neke su samostanske zbirke preuređene i dopunjene (Visoko, Humac kod Ljubuškog, Široki Brijeg, Livno), neke nanovo otvorene (Konjic, Dubrave, Bistrik, Tomislav Grad, dok je u Mostaru izrađen projekt knjižnice i pinakoteke).

Zamah u gradnji crkava i njihovo opremanje umjetninama, koliko nam je poznato, dosad nije iscrpno i sustavno predstavljeno, a urađeno je vrlo mnogo. O tome je ukratko pisao fra Ignacije Gavran u knjizi *Suputnici bosanske povijesti* (1990.). Posve iscrpno monografijom Plehan obrađen je Samostan Plehan s pripadajućim župama (1987.). Knjigom *Blago hercegovačkih franjevačkih samostana fra Andrija Nikić* (1993.) tek je djelomice zahvatio predmet o kojem je pisao. Niz Male turističke monografije, u izdanju Turistkomerca iz Zagreba, te niz Turističke monografije, u izdanju Privrednog vjesnika iz Zagreba sedamdesetih i osamdesetih godina, potom vodiči i ostale publikacije pokazuju kako franjevci prednjače u čuvanju likovne baštine i unošenju novih umjetnina u sakralne prostore.

³⁷ Usp. K. Misilo, *Historijski predmeti i spomenici kulture kod franjevaca BiH, Dobri pastir*, Sarajevo, 1950.-1960.

³⁸ Usp. *Blago franj. samostana BiH*, Sarajevo 1988., str. 17. i sl. s bilješkama.

³⁹ Usp. *nav. dj.*, te: *Franjevci BiH na raskršću kultura i civilizacija*, Zagreb 1988.

Likovno obrazovanje u sustavu franjevačkoga školstva u BiH

U srednjem vijeku, iz kojega i nemamo podataka, pa sve do svršetka 19. st. mladi su franjevci, prema običaju potom sukladno odredbama zakonodavstva Franjevačkog reda, stjecali naobrazbu u samostanskim školama (osnovno i, takozvano, humaniorno obrazovanje), nakon čega su pripuštani na studij filozofije i teologije.⁴⁰ U nastavnim programima tih škola ne nalazimo ni jedan predmet iz likovnog odgoja. Sjedinjavanjem samostanskih škola Bosne Srebrene u jednu središnju god. 1882. nastavni je program uređen po uzoru na talijanske škole. Duskora je taj program proširen s nekoliko novih predmeta među kojima je uvedeno i crtanje. Sličan razvojni put dogodio se i u Hercegovini, gdje je jedina samostanska škola prerasla u klasičnu gimnaziju. Daljnjim razvojem srednjega školstva i, više-manje, usklađivanjem nastave s programom državnih gimnazija, gimnazije u Visokom i na Širokom Brijegu imale su u nastavnom programu likovni odgoj (crtanje i povijest umjetnosti) te, istina, skromne zbirke pomagala za crtanje.⁴¹ U Prvom izvještaju Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu na kraju šk. god. 1918./1919. (kad je stekla pravo javnosti) naveden je predmet crtanje, koji se održavao dva ili tri sata tjedno,⁴² a dolaskom fra Mirka Ćosića god. 1935. uveden je i predmet umjetnost s historijom.⁴³ U Franjevačkoj gimnaziji u Visokom posvećuje se i danas puna pozornost predmetu povijesti umjetnosti, a od 1970. uveden je i likovni odgoj.⁴⁴

Predmet pod nazivom crkvena umjetnost predavao je na Franjevačkoj teologiji u Mostaru fra Pio Nuić od 1939. do 1944. kad je nasilno prekinut rad te ustanove.

Na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu obvezatan je predmet *ars sacra* (sakralna umjetnost). Tim predmetom mladi se franjevci osposobljuju za prepoznavanje, vrednovanje i čuvanje likovne i kulturnopovijesne baštine te za bolje snalaženje pri naručivanju i odabiranju uporabnih predmeta za bogoslužje, umjetničkih djela i opreme za sakralne prostore.

⁴⁰ Usp. Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci*, I., str. 95.-100. i 210.-221., te: Andrija Zirdum, *Osnovna i srednja izobrazba franjevaca Bosne Srebrene od 1882. godine*, u: Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982., Visoko 1983., str. 24-25.

⁴¹ I. Gavran, *Razvoj franjevačke gimnazije u Visokom (1882-1982)*, u: Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882 - 1982, str. 51., te *Izvješća FG na Širokom Brijegu* (od 1919. do 1944.), Mostar.

⁴² I. Gavran, isto, str. 50; 42 *Prvi izvještaj Franjevačke velike gimnazije na Širokom Brijegu*, Mostar, 1919., str. 18.

⁴³ *Franjevačka klasična gimnazija s pravom javnosti na Š. Brijegu*, Izvještaj za školsku godinu 1935/36, str. 4.

⁴⁴ I. Gavran, isto, str. 50.

Samostanske zbirke i izložbeni prostori

Značajan doprinos promicanju likovne umjetnosti čine samostanski muzeji - kulturnopovijesne zbirke, riznice i likovne zbirke. Zapravo, gotovo da i nema franjevačkog samostana u BiH koji ne bi imao barem nešto od spomenutoga. U svim tim zbirkama, pa i u onim numizmatičkim, arheološkim i etnografskim, likovnost - barem svojim rubnim očitovanjima - dolazi do izražaja. Kulturna povijest, posebice likovna baština BiH, bila bi bitno siromašnija bez umjetničkog i kulturnog blaga što je sačuvano u najstarijim, a onda i u ostalim franjevačkim samostanima i prebivalištima.

Samostanske zbirke, unatoč svim pa i ratnim neprilikama, uglavnom su dostupne javnosti. No, ima i prevelikih teškoća s obzirom na izložbene prostore kao i uvjete u kojima se neke od njih trenutačno nalaze. Oni muzeji i galerije koji uspješno djeluju - poput Franjevačkog muzeja i Galerije Gorica u Livnu te Franjevačke galerije na Širokom Brijegu⁴⁵ najprije imaju zahvaliti sreći što nisu bili u ratu uništeni ili nisu pretrpjeli znatniju štetu te zauzetosti redovnika koji o njima vode brigu, potom donatorima i prijateljima, a koji put i općinskim i županijskim vlastima, koji ih novčano i na druge načine pomažu. Ove dvije spomenute ustanove učinile su prava mala čuda. Prva, predvođena fra Bonom Vrdoljakom, izmijenila je, između ostalog, arheološku kartu livanjskoga kraja i dovršava stalne postave vlastitih muzejskih zbirki, a po najsuvremenijim standardima uredila je stalni postav slika Gabrijela Jurkića. Druga, kojom ravna fra Jozo Pejić, ne samo da raspolaže prvorazrednim umjetninama nego je prva koja je u jeku Domovinskog rata počela i nastavila priređivati izložbe unutar hrvatskog korpusa, jer drugdje nije bilo moguće, i koja je u ulozi poticatelja i suorganizatora poradila da se na Širokom Brijegu osnuje Akademija likovnih umjetnosti. K tome, Akademija je smještena u zgradi negdašnjeg Franjevačkog konvikta. Time je zgrada vraćena onoj svrsi za koju su je franjevci i gradili: služi za intelektualno i duhovno uzdizanje i usavršavanje talenata mladih naraštaja. Ravnatelj i ove tako važne ustanove, koja ima 83 studenata, i ove će akademske godine dati prve akademske slikare, grafičare i kipare, jest fra Jozo Pejić. Akademija je članica Sveučilišta u Mostaru.

⁴⁵ Usp. M. Petrinec, T. Šeparović, B. M. Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu, Split 1999.*; V. Karačić, *Nastanak i djelovanje Franjevačke galerije Široki Brijeg*, u: *Osvit, proljeće 1995.*, str. 176-187.; *Franjevačka galerija Široki Brijeg* (katalog), Široki Brijeg 1990.; *Fra-yu-kult, Kolekcija Franjevačkog samostana Široki Brijeg* (katalog), Gorenjski tisak 1990.; J. Pejić - V. Karačić, *Galerijska djelatnost 1998.*, Široki Brijeg 1999.

Nije nevažna činjenica da su neki samostani uredili suvenirnice, poput one na Bistriku u Sarajevu, koje nude umjetnički oblikovane nabožne predmete, čime se suzbija poplava kiča.

Franjevci umjetnici i likovni pedagozi

“Iz lijepo iskićenih inicijala u djelu: ‘Regulae cant. plani pro incipientibus’, što ih je 1687, (sic!) napisao **fra Mato Bartli** i što se i danas u Kr. Sutjesci čuvaju, samo to možemo zaključiti, da se je kadikad bosanski fratar volio i kistom baviti. Nu, ako i nemamo pozitivnih dokaza, da se je bosanski franjevac i slikarstvom bavio, odatle ipak ne slijedi, da on, reseći sa slikama, kipovima i križevima crkve i samostanske ćelije, nije puno pridonio k razvoju slikarstva i skulpture”.⁴⁶ Svjestan kako su spomenuti Bartlijevi inicijali više krasopis nego knjižno slikarstvo, Jelenić govori o franjevцу članu Bosne Srebrene **fra Bernardinu Krausu** “koji je 11. siječnja 1757. umro u Temišvaru kao ‘sculptor celebris’” (=slavni kipar), kako je zapisano u mrtvoslovniku samostana u Vukovaru.⁴⁷ Ne znamo je li taj fratar za crkve u današnjoj BiH načinio ijedan kip, ali je po samome zapisu jasno da su kiparsko umijeće franjevci visoko cijenili.

Fra Miho Čuić (Seonica kod Duvna, oko 1750. - 1809.) u Fojnici je 1878. oslikao crkveni svod i oltar. Sačuvane su mu slike: Sv. obitelj s Joakimom i Anom (1795); Uznesenje Marijino (1804.), a još mu se pripisuju: Sv. Anto Pustinjak, Portret fra Grge Ilijića i Bezgrešno začecje (u Fojnici).⁴⁸

Prvi kipar franjevac, za kojeg se kaže da je bio i slikar⁴⁹ i ujedno “čuveni pjevač”, a djelovao je u Bosni, bio je **fra Grgo Kotromanović** (Potravlje kod Sinja, 1787.-1864).⁵⁰ Nažalost, nijedno njegovo djelo nije sačuvano, a poznato je kad i na kakav su način uništeni neki njegovi radovi.

Umjetničku školu u Beču od 1922. do 1923. pohađao je **fra Anđeo Kaić** (Livno, 1894.-1983.). Predavao je crtanje, s prekidom dok je boravio u Beču, od 1916. do 1928. u visočkoj gimnaziji. Slikao je krajolike.⁵¹

Fra Velimir Šimić (Alagovac kod Gruda, 1896.-1980.) bio je darovit samouki slikar koji je uspješno restaurirao kipove i podosta slikao do Drugog svjetskog rata u kojem su mu sve slike osim jednog autoportreta uništene. Iz

⁴⁶ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I., Sarajevo 1912., str. 250.

⁴⁷ Isto., str. 256.

⁴⁸ *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1984., str. 27.

⁴⁹ M. Džaja, *Pougarje i njegova okolica*, Livno 1995., str. 82.

⁵⁰ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II., str. 578.

⁵¹ Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982., Visoko 1983., str. 131-132.

poratnog razdoblja, kad gotovo da i nije slikao, sačuvana je također samo jedna: Portret mog oca.

Prvi diplomirani slikar franjevac iz BiH bio je **fra Mirko Ćosić** (1903.-1967.). Rodom je iz Buhova kod Š. Brijega. Na Kraljevskoj akademiji za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, gdje se upisao kao kandidat "srednjoškolskog učiteljstva crtanja (profesora crtanja)", diplomirao je u klasi prof. Vladimira Becića 21. lipnja 1935.⁵² Ćosić je predavao crtanje i povijest umjetnosti u gimnaziji na Širokom Brijegu od 1935. do 1945. Pri svršetku Drugog svjetskog rata uništene su gotovo sve njegove slike. Slikao je ponešto i u kaznionici u Zenici, gdje je odležao više od sedam godina. Do danas je sačuvano svega pedesetak njegovih radova, od kojih dvije oltarne pale i dvije zidne slike u staroj crkvi u Gorici pokraj Gruda.

Fra Pio Nuić (Drinovci, 1910.-1988.) u Beču je završio Građevinsku akademiju, a u Zagrebu je položio ispit za ovlaštenog inženjera arhitekture. Po njegovim je nacrtima sagrađen veći broj crkava u Hercegovini pa i Bosni. Povremeno se bavio slikanjem. Osim građevina od njega baštinitimo svega nekoliko slikarskih radova te dekoracije oltara i dizajn crkvenog namještaja. Predavao je crkvenu umjetnost na Franjevačkoj teologiji u Mostaru od 1940. do 1944.⁵³

Fra Blago Karačić (G. Crnač kod Š. Brijega, 1914.-1994.) osebujnošću je izborio značajno mjesto među hrvatskim slikarima izvornoga izraza. Slikarstvom se počeo baviti u poodmakloj dobi. Naslikao je šest do sedam stotina slika.⁵⁴ Samostalno je izlagao, i to u nekoliko navrata, na Širokom Brijegu i u Zagrebu te u više gradova diljem Hrvatske. Manju monografiju o njegovu slikarskom opusu izdala je Franjevačka galerija Široki Brijeg.⁵⁵

Fra Ignacije Gavran (Vareš, 1914.) studirao je filozofiju i povijest umjetnosti u Breslavi i Ljubljani te nešto više od godinu dana (1943.-1944.) likovnu akademiju u Zagrebu. Na visočkoj gimnaziji predavao je (1941.-1943. te 1947.-1999.) povijest umjetnosti i crtanje, filozofske i druge predmete. Bio je docentom na Teološkom fakultetu hrvatskih franjevaca u Sarajevu (1944.-1945.), potom je nastavio predavati na Franjevačkoj teologiji filozofiju i crkvenu umjetnost (1945.-1950. te 1958.-1967.).⁵⁶ Svojim slikarskim radovima pojavio se na samo jednoj skupnoj izložbi.

⁵² Arhiv Likovne akademije u Zagrebu za god. 1935.

⁵³ V. Karačić, *Život fra Blage Karačića*, u: I. Zidić, *Fra Blago Karačić*, Široki Brijeg 1993., str. 76.; A. Nikić, *Naši zlatomislinci*, Kršni zavičaj br. 17, str. 147., Hercegovina 1984.

⁵⁴ V. Karačić, *Život fra Blage Karačića*, u: I. Zidić, *Fra Blago Karačić*, Široki Brijeg 1993., str. 76.

⁵⁵ Isto, str. 75.

⁵⁶ Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982., Visoko 1983., str. 127.-128.

Fra Petar Perica Vidić (Sarajevo, 1938.) slikanje je učio u atelijeru prof. i akad. slikara Stane Kregara u Ljubljani, a od 1967. do 1970. studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Od 1970. predaje na gimnaziji u Visokom likovni odgoj i, s prekidima, povijest umjetnosti.⁵⁷ Kao zapažen, potom i afirmiran slikar samostalno izlaže od 1982. u domovini i u inozemstvu. Dosad je imao blizu trideset samostalnih izložaba. Voditelj je umjetničke galerije samostana Bistrik u Sarajevu.

Fra Anto Lešić (1939.-1995.) završio je povijest umjetnosti i arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Umijeće slikanja usavršavao je kod Gabrijela Jurkića u Livnu 1965.-66. Bio je dobar portretist. Od 1980. kraće je vrijeme predavao crkvenu umjetnost na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu.

Nakon Lešića na Teologiji je nastavio predavati **fra Božo Borić**, arhitekt, potom **fra Marko Karamatić** koji uz crkvenu povijest predaje i umjetnost.

Povijest umjetnosti studirali su također **fra Ruđer Radoš** (Slapnica kod K. Sutjeske, 1936. - 1990.) i **fra Smiljan Radić** (1940.) koji boravi i radi u inozemstvu.

Osim spomenutih, bilo je i ima podosta franjevaca ljubitelja likovne umjetnosti. Više se njih okušalo u amaterskom slikarstvu. Prepustit ćemo budućnosti da ih zapamti ili zaboravi, ovisno o vrijednosti njihovih pokušaja i ostvaraja. Ovdje ćemo navesti, prema nama dostupnim izvorima, imena onih redovnika koji su predavali crtanje, umjetnost ili povijest umjetnosti na dvjema franjevačkim gimnazijama, a dosad ih nismo spomenuli. To su: **fra Berislav Gavranović**, **fra Boris Ilovača**, **fra Alfonzo Kudrić**, **fra Krunoslav Misilo**, **fra Anto Perković**, **fra Miroljub Pervan**, **fra Teofil Šikić** i **fra Paškal Vešara**⁵⁸ u Bosni, a u Hercegovini: **Fra Mate Čturić**, **fra Bono Jelavić**, **fra Branko Marijić**, **fra Živko Martić**, **fra Fabijan Paponja** i **fra Marijan Zubac**.⁵⁹ Uz sva ova imena ne može se, barem ne uvijek, vezati ni posebnu umjetničku darovitost ni pedagošku osposobljenost za ovaj predmet.

Stari i novi kamenčići za mozaik (Umjesto zaključka)

Približna slika činjeničnog stanja u franjevačkim samostanima u BiH s obzirom na posjedovanje, čuvanje i prezentiranje likovnog umjetničkog blaga, kao i osvrt na likovni odgoj u obrazovnim franjevačkim ustanovama nameću

⁵⁷ Isto, str. 143.; M. Marijanović, *Fra Petar Perica Vidić* (monografija), Sarajevo 1997.

⁵⁸ Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882-1982., str. 128-143. Isto, str. 143.

⁵⁹ Izvješća Franjevačke gimnazije na Š. Brijegu za god. 1818./19. te od 1930./31. do 1943./44.

određene zaključke. Samostani i njihove crkve zapravo su stalni izložbeni postavi umjetničkih slika, kipova i predmeta umjetničkog obrta koji se s vremena na vrijeme, sukladno sadržaju crkvene godine, osvježavaju ili u znatnijoj mjeri mijenjaju. A broj ljudi koji dolaze u te prostore nedvojbeno nadilazi broj posjetitelja i znamenitijih likovnih galerija. Umjetnička ponuda u samostanima i crkvama zahvaća dakle i one ljude koji se inače nikad ne bi odlučili otići pogledati neku izložbu. Posebno je taj usputni umjetnički učinak bio važan donedavno, prije olakšanih komunikacija te sveopće vizualizacije s pomoću medija i video tehnike, kad su i seoske i gradske sredine oskudijevale i u neposrednim i u posrednim susretima s umjetničkim djelima. Doda li se tome kako samostani s vremena na vrijeme - pa i oni koji nemaju prikladne prostore - priređuju ili ugošćuju likovne izložbe, onda ih se može smatrati središtima stalne likovne ponude.

U novije vrijeme uobičajena je suradnja franjevačkih galerija s galerijama i umjetnicima kao i sudjelovanje u najznačajnijim likovnim događajima bilo na mjesnoj bilo na široj razini. Pritom redovnici, gotovo bez iznimke, pružaju besplatne usluge vlastitim radom ili posudbom umjetnina.

Opasnost od uništavanja ili otuđivanja umjetnina u prošlim vremenima bila je manja u samostanima nego u drugim ustanovama ili u obiteljima, što potvrđuje omjer sačuvanog umjetničkog blaga u crkvenom vlasništvu i onoga kojega su imale kraljevske, vlastelinske ili građanske obitelji. U novije vrijeme specijalizirane kulturne ustanove, muzeji, pinakoteke i zbirke, djeluju na najvišoj organizacijskoj razini, na što ih obvezuju pozitivni zakoni i što omogućuje sigurnu zaštitu i čuvanje, te je spomenuta prevaga nestala. Samostani ipak ostaju u prednosti barem što se tiče posjeta jer ih manje-više ne uvjetuju radnim vremenom.

Kanonsko pravo obvezuje crkvene ustanove i službenike na čuvanje svih crkvenih dobara pa tako i kulturnih.⁶⁰ Partikularno pravo redovničkih ustanova također. Svaki provincijalat treba imati zasebna, istina savjetodavna, stručna tijela. Jedno takvo je Vijeće za sakralnu umjetnost, liturgiju i kulturnu baštinu pri Provincijalatu u Mostaru, a ono pri Provincijalatu u Sarajevu djeluje pod imenom Vijeće za sakralnu umjetnost i građevinstvo. Samostanski kapituli,⁶¹ sukladno Konstitucijama Reda, u duhu demokratičnosti koju od početka njeguju franjevci, odlučuju o svim bitnijim stvarima, pa tako i o stjecanju, čuvanju i promicanju kulturno-umjetničkih vrijednosti.

⁶⁰ Usp. CIC, par. 1283. i sl.

⁶¹ Zborovanje svih redovnika mjesnog ili pokrajinskog samostana na kojima se odlučuje o svim važnijim stvarima u zajednici. Usvojene odluke imaju obvezujuću snagu.

U Domovinskom ratu samostani su uložili dosta truda da sačuvaju od uništenja kulturnopovijesno blago kojim raspolažu kao i blago nekoliko privatnih i jedne gradske zbirke. Nažalost, mnogo je toga uništeno, posebice na Plehanu, u Mostaru, Podmilačju i drugdje.

Život ne teče uvijek uzlaznom putanjom. Franjevci pojedinci, a kojiput i samostani i šira zajednica, nisu uvijek opravdavali ulogu dobrih naručitelja i korisnika umjetničkoga blaga. Pokoji žalostan slučaj uništavanja stećaka, spaljivanja starog sakristijskog inventara, rušenja građevina spomeničke vrijednosti, pogrešan odabir nacrti za gradnju ili slika i kipova za crkve – pa i slučajeve izbacivanja umjetnina iz crkava a unošenje kiča - ne možemo nijekati. A sve to ne pripada samo nekom davnom vremenu.

Kolikogod dobra neki pojedinac ili zajednica učine, vrijedi iskustvo da se svagda moglo i više učiniti. Zato su prosudbe je li tko malo ili mnogo učinio u nekom pogledu nužno relativne. Gledajući danas bosanskohercegovačku povijesnokulturnu baštinu, ne može se oteti procjeni da su samostani ulagali u kulturu i umjetnost i više nego bi se moglo pretpostaviti s obzirom na teške okolnosti u kojima su se nalazili. Osim toga, važno je primijetiti da je zauzimanje franjevacu za kulturnoumjetnička dobra nerijetko nadilazilo narav njihova duhovnog poslanja. Tako je i u današnje vrijeme.

Saxa loquuntur,⁶² kaže latinska uzrečica. I ovaj rad zapravo je zbirka ulomaka kamenja i isječaka podataka i zbivanja koji govore o ulozi franjevačkih samostana u BiH u njegovanju i promicanju likovne kulture i umjetnosti nekoć i danas. Potpuniju sliku čitatelji će moći dobiti spajajući svoja znanja s ovim predloškom za mozaik i prateći suvremena događanja što ih pokreću i kojima su nositelji franjevci. A činjenica da nerijetko diplomatske, privredne i druge delegacije stranih zemalja posjećuju franjevačke muzeje i galerije govori da svijet u njima prepoznaje ono lijepo lice i dušu negdašnje i suvremene Bosne i Hercegovine.

⁶² Kamenje govori, tj. kameni spomenici ili njihovi ostaci govore o onima koji su ih podizali.